

УДК 316.752

В.Смакота,
кандидат соціологічних наук

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІ ЦІННОСТІ ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглядаючи певні риси розвитку економічної культури сучасного українського суспільства, автор робить висновок про те, що ліберальні цінності досі не були сприйняті суспільною думкою, формування якої відбувалося в умовах зміни соціально-економічного устрою. Поряд з цим цінності, що називаються постіндустріальними (пов'язані з самореалізацією, отриманням високого рівня освіти та додаткових знань), згідно з дослідженнями є актуальними і поділяються переважною більшістю українських громадян, незважаючи на свою незатребуваність в сучасних умовах.

Рассматривая определенные черты развития экономической культуры современного украинского общества, автор приходит к выводу о том, что либеральные ценности так и не были восприняты общественным мнением, формирование которого происходило в изменяющихся условиях социально-экономического устройства. Наряду с этим ценности, называемые постиндустриальными (связанные с самореализацией, получением высокого уровня образования и дополнительных знаний), согласно исследованиям являются актуальными и разделяются большей частью украинских граждан, несмотря на свою невостребованность в современных условиях.

Examining the specific features of the development of economic culture in the present-day Ukrainian society, the author concludes that liberal values have not been accepted by public opinion whose formation took place in the changing socio-economic environment. In addition, values called post-industrial (related to self-realization, obtaining a high level of educational attainment and additional knowledge), according to numerous studies, are relevant and shared by major part of Ukrainian citizens, despite the lack of their demand in the current situation.

Ключові слова: цінності, освіта, індустріальна та постіндустріальна економічна культура.

Ключевые слова: ценности, образование, индустриальная и постиндустриальная экономическая культура.

Keywords: values, education, industrial and post-industrial economic culture.

Праця є сутністю та основною потребою людської природи, фізичною або розумовою діяльністю, в результаті якої створюються матеріальні або духовні цінності. Вивченню особливостей фізичної та розумової праці, аналізу їх взаємовпливу та використання в різних сферах економіки присвячена значна частина економічних досліджень, починаючи від А.Сміта і до наших часів, коли виникло розділення на виробничу та невиробничу діяльність, “білі” та “сині” комірці – категорії, до яких входять цілі групи професій. Паралельно з розвитком різних типів трудової діяльності в громадській думці формується уявлення про значущість та цінність конкретної праці.

Так, суспільство може з певною зневагою ставитись до окремих видів трудової діяльності, як і до представників конкретних професійних груп (і така ситуація залишається незмінною навіть у наш час глобальних пересувань на ринку праці), і визначальним чинником тут є не тільки певний набір стереотипів, а цілий спектр соціокультурних цінностей, сформованих по відношенню до життєдіяльності в цілому. В радянський період, наприклад, професія робітника мала більшу цінність в суспільній думці, ніж зараз. Але за двадцятирічний період ставлення українського суспільства до професій, пов’язаних з робітничою діяльністю (і насамперед з фізичною працею, незважаючи на те, що вона поступово стає все менш тяжкою), суттєво змінилось. Нові покоління української молоді в більшості випадків не обирають своєю професією робітничі спеціальності; за даними статистичних досліджень, серед економічно активного населення країни (15–70-річних) частка тих, хто має повну вищу освіту, за останнє десяти-

річчя збільшилась майже на третину [1]. Ще однією з ознак падіння соціального престижу робітничих професій є зменшення кількості освітніх закладів, що займаються підготовкою таких спеціалістів. Так, починаючи з 1990–1991 рр., кількість навчальних закладів I–II рівнів акредитації в Україні зменшилась з 742 до 478 (2013–2014 рр.), і одночасно спостерігалось різке збільшення кількості навчальних закладів вищого (III–IV) рівня акредитації (з 149 до 325) з відповідним збільшенням кількості студентів. Таким чином, за цей період з'явилося в 2,5 рази менше фахівців I–II рівнів акредитації та в 3,5 разів більше фахівців III–IV рівнів акредитації [2].

З одного боку, подібні зміни властиві розвитку сучасних суспільств, що засновані на науково-технічному прогресі, в процесі якого відбувається поступове витіснення фізичної праці та відповідне поширення попиту на спеціалістів зі сфери праці розумової. Але в специфіці розвитку нашої країни спостерігаємо стійке протиріччя, коли затребуваність економіки саме в робітничих професіях протягом багатьох років супроводжується наявним перевиробництвом спеціалістів з вищою освітою на шкоду виробництву спеціалістів робітничих професій. При цьому ринок праці висуває вимоги, зумовлені структурою економічного розвитку України: попит на робітничі професії стабільно більший, ніж на фахівців з вищою освітою [3]. Це свідчить передусім про зміни соціокультурних уявлень про працю, що відбулися в українському суспільстві за останні 20 років та стали стійким фактором впливу на професійний вибір. В умовах, коли соціологічне дослідження 2014 р. фіксує, що такої, що підходить, роботи не вистачає 42% опитаних, а гарантії зайнятості, забезпечення роботою “в цілому погіршилися” на думку більш ніж половини опитаних (51% респондентів у цьому дослідженні обрали такий варіант відповіді), професії, пов'язані з робітничою працею, незважаючи на свою затребуваність, перебувають на нижчому рівні соціальної привабливості.

У дослідженні “Стан, проблеми та перспективи робітничого класу в системі соціально-економічних відносин сучасного українського суспільства”, що було проведено відділом економічної соціології Інституту соціології НАН України у 2013 р., на запитання “Чи хотіли б Ви, щоб Ваші діти (онуки) продовжили Вашу робітничу династію?” негативну відповідь дали 69% робітників (14% відповіли позитивно). Безумовно, окрім ставлення суспільства до такого виду праці, не менш важливою є матеріальна складова становища робітника на виробництві та в соціальній структурі. Адаже на запитання “Скажіть, на Вашу думку, чи змінилося в цілому становище робітників (зарплата та інші умови праці) на підприємстві, де Ви працюєте, порівняно з радянським часом?” 49% опитаних відповіли: “Так, становище робітників погіршилось”.

Падіння соціального престижу робітничих спеціальностей в українському суспільстві супроводжується підвищенням цінності та привабливості вищої освіти (в минулорічному опитуванні 50% респондентів висловлювали впевненість у тому, що сучасній людині в будь-якому разі необхідна вища освіта), незважаючи на те, що остання не є гарантією від безробіття, а її якість оцінюється населенням як невисока. Так, за даними Європейського дослідження (ESS-2011), серед 26 країн середній бал оцінки населенням України стану системи освіти в країні становив 3,9 бала (це найнижчий рівень після Греції, яка має 3,8 бала).

Розуміння необхідності розвитку освітньої сфери українська громадська думка демонструвала п'ять років тому: моніторинг 2009 р. зафіксував, що у визначенні бажаного напрямку спрямування коштів з 12 соціальних сфер освіта виявилась серед п'яти пріоритетних. Актуальність та соціальна затребуваність розвитку цієї сфери залишається і за підсумками моніторингу 2014 р., в якому можливості дати дітям повноцінну освіту не вистачає 50% опитаних.

Підвищення освітнього рівня (інтелектуальний розвиток) у 2014 р. важливим виявилось для 36% опитаних і дуже важливим – майже для такої ж кількості (35%) опитаних, тобто більш ніж для 70% населення загалом. У 2009 р. “дуже важливим” такий розвиток визнавала трохи менша кількість респондентів (26%), “важливим” – 39%, тобто 65% загалом. У цілому кількість респондентів, що вважають важливим підвищення свого освітнього та інтелектуального розвитку, несуттєво, але збільшилась, причому сталося це за рахунок прихильників максимальної важливості такого розвитку. Отже, інтелектуально-розумовий розвиток стає пріоритетним в українському суспільстві незважаючи на вимоги наявної вітчизняної структури виробництва, в своїх основних тенденціях слідує прогресивному розвитку вимог до праці, основною з яких стає безперервна освіта та оновлення знань, творчість та креативність.

У новій економічній думці зустрічається протиставлення *homo economicus* та *homo creator* як класифікації, що відбиває розвиток трудової діяльності людини на сучасному етапі існування. Діяльність першого типу, ідеального для індустріального періоду, зосереджується на безмірному *споживанні* все більшої кількості товарів та постійному споживчому голоді. Якщо простежити розвиток ціннісних настанов суспільства щодо економічної поведінки ще далі у минуле, то побачимо, що ці цінності зайняли місце цінностей сумлінної праці та ощадливості доіндустріальної епохи [5, с. 75]. Утвердження індустріального суспільства передбачало зростання матеріальних потреб як головного чинника розвитку, надаючи йому, за виразом Ж.Бодрійяра, характеристику “ери супермаркету” та поступово перетворюючи *homo economicus* на *homo consumans*. Життя останнього триває в оточенні не стільки людей, скільки предметів споживання, і не стільки у виробничій праці, скільки у постійній мобілізації всіх своїх можливостей для оновлення свого добробуту [5, с. 3]. Розвиток суспільства в такому напрямі призводить до дегуманіза-

ції людини, породжуючи в неї стійке уявлення про домінування матеріальних цінностей над іншими соціальними цінностями.

Результатом таких процесів, що охоплюють більшість сучасних країн світу, є безперечне визнання того факту, що звичайна людина не здатна впливати на економічний розвиток. У міжнародному дослідженні 2014 р., яким було охоплено більш ніж 14 тис. респондентів, що репрезентують думку понад 3,7 млрд осіб, або 53% населення світу, 84% респондентів з 14-ти країн світу визнали такий вплив недостатнім, відповідаючи на запитання: *“Який вплив звичайні люди або організації мають на встановлення правил в економіці?”* [6].

Неприйняття в цілому системи цінностей індустріального капіталістичного суспільства фіксується в українських моніторингових дослідженнях. Невипадково, незважаючи навіть на вступ у соціальне життя молоді, соціалізація якої відбувалася в умовах капіталістичного устрою, населення України не сприймає повною мірою основних цінностей homo economicus та homo consumans. Третині українських громадян, за даними моніторингу 2013, не вистачає *“вміння жити в нових суспільних умовах”*, третині цього вміння вистачає (31%), ще третина (30%) не змогла визначитись. Кількість тих, хто поділяє більшою чи меншою мірою споживацькі цінності, удвічі менше, ніж громадян, які їх не сприймають (23% та 46% відповідно). Кількість тих, хто активно включився в нове життя, кому ринкові відносини видаються природним способом життєдіяльності, у 2014 р. становить 16% опитаних; їх опонентів, які не бажають пристосовуватися до теперішньої ситуації, живуть як доведеться, чекаючи змін на краще, – удвічі більше (32%). Понад чверть опитаних (27%) зазначили, що перебувають у постійному пошуку себе в теперішньому житті. Такі дані свідчать про те, що до сьогодні соціальної адаптації до ринкових відносин не відбулося у більшості населення. При цьому загальний розподіл відповідей майже не змінюється протягом десятиліття.

Неприйняття капіталістичних основ існування, розвиток потреб у напрямку отримання саме знань, а не предметів, розуміння необхідності підвищення освітнього рівня (як свого, такі і своїх дітей) та пріоритетність розумової праці є важливим компонентом системи цінностей, що складається на даний час в українському суспільстві та в основних рисах відповідає вимогам постіндустріальної економічної культури. Метою праці в ній стає створення не просто матеріальних, а й духовних цінностей, а також самореалізація особистості, “створення самої себе” [4, с. 321], що є основою розвитку економіки інноваційного типу. На відміну від цінностей та цілей споживання homo economicus індустріального періоду метою праці homo creator є *створення* нематеріальних цінностей, при цьому найчастіше цінність продукту праці неможливо визначити, але можна стверджувати, що це надає суспільству новий вектор розвитку.

В цьому контексті, безумовно, позитивним фактором ставлення українського суспільства до праці є те, що для 48% опитаних у моніторингу 2014 р. інтерес до своєї роботи є дуже важливим, для 31% – скоріше важливим. Потребу в сучасних науково-технічних знаннях, за даними моніторингу 2013 р., відчували більше третини опитаних (не вистачало таких знань 37% з них). Водночас необхідного одягу не вистачало у 2014 р. 19% опитаних, модного та красивого одягу – 28%, необхідних меблів – 23%, тобто потреба в знаннях у деяких випадках вища за потребу в матеріальних речах.

Показово, що за відсутності економічних підвалин та відповідної виробничої структури в країні основні риси розвитку постіндустріального типу культури присутні в українському суспільстві, на відміну від цінностей індустріальної епохи. За умови задіяння ці фактори були б здатні запустити соціально-економічний розвиток на якісно новий рівень, ставши своєрідним каталізатором перетворень. На жаль, у найближчій перспективі такий варіант розвитку малоімовірний для країни.

Література

1. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні: статистичний збірник*. – К., 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. *Вищі навчальні заклади (1990-2014гг.)*. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. *Потреба* роботодавців у працівниках за професійними групами у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. *Гальчинський А.* Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / Гальчинський А. – К. : Либідь, 2013. – 472 с.
5. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. – М.: Культурная революция, 2006. – 269 с.
6. *International Trade Union Confederation Global Poll 2014*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ituc-csi.org